

УДК 327.5+321.01+328.161

Етіологія політичних криз

С.В. СТАВЧЕНКО

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ,
Україна, E-mail: stav4enko_sv@i.ua**Авторське резюме**

Показано, що політична криза як нестабільний стан соціально-політичної системи (організації), що загрожує припиненню її діяльності через неспроможність забезпечити свою діяльність необхідними ресурсами (дисбаланс між вимогами і підтримкою) має свої причини, симптоми та чинники, де причинами виступають явища чи події, внаслідок яких з'являються симптоми та чинники кризи, симптоми – це перший, зовнішній прояв кризових явищ, що не завжди характеризує істинні причини кризи, але на основі якого деякі причини можна встановити, а чинники – події або встановлені тенденції, що свідчать про появу кризи.

Визначено, що кризові явища в політиці характеризуються різким загостренням протиріч як на мікро-, так і на макрорівні. Політична криза багато в чому пов'язана з кризою менеджменту (державного управління), оскільки накопичені помилкові рішення часто призводять до виникнення кризової ситуації, яка може привести до краху всієї системи. У принципі до кризової ситуації відносяться всі процеси, які менеджмент визначає як загрозливі для існування соціально-політичної системи (організації).

Наголошено, що кризові явища в політиці за своєю функціональною сутністю мають як деструктивний, так і конструктивний виміри, оскільки кризи можуть не лише негативно впливати на перебіг процесів розвитку соціально-політичних систем (організацій), а й водночас виконувати роль своєрідного каталізатора переходу системи до нового, якісно іншого стану функціонування.

Ключові слова: політична криза, причини, симптоми, чинники політичної кризи, причинно-наслідковий аналіз, коваріація та каузація.

Etiology political crises

S.V. STAVCHENKO

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnepropetrovsk, Ukraine
E-mail: stav4enko_sv@i.ua**Abstract**

It is shown that the political crisis as an unstable state of socio-political system (organization) that threatens the suspension of its operations due to the inability to provide the activity necessary resources (imbalance between demands and support) has its causes, symptoms and factors which are the causes of phenomena or events of which the symptoms and causes for the crisis, the symptoms – is the first outward manifestation of the crisis, which is not always characterizes the true causes of the crisis, but the basis for some reason, you can install and factors – events or established trends that indicate the occurrence of crisis.

Determined that the crisis in politics are characterized by a sharp aggravation of the contradictions of both micro- and macro-level. The political crisis is largely due to the crisis management (governance) as the accumulated wrong decisions often lead to a crisis situation that could lead to the collapse of the entire system. In principle to the crisis include all processes that management identifies as threatening the existence of socio-political system (organization).

Focused that the crisis in politics in their functional essence are both destructive and constructive dimension, since the crisis may not only adversely affect the progress of the development of social and political systems (organizations), but at the same time act as a catalyst to transition to the new system qualitatively different state of operation.

Keywords: political crisis, causes, symptoms, factors of political crisis, causal analysis, covariance and causation.

Постановка проблеми. У політичній практиці сучасних суспільств, особливо це стосується суспільств перехідного типу, мають місце кризові явища, пов'язані з процесами демократичного розвитку країни, трансформацією політичної системи. Соціальна реальність являє приклади кризових явищ, зокрема гуманітарного характеру, які, актуалізуючись, стають центром уваги політиків та керівників державного і муніципального рівнів, переводячи кризові явища з соціальної сфери в політичну. Накопичення емпіричного матеріалу, який

надає сучасна політична практика, стимулює розвиток наукової рефлексії стосовно сутності політичної кризи. На сьогодні вченими досить ґрунтовно вивчено і досліджено розвиток, характер і наслідки кризових явищ, в т.ч. і в політиці, але не можна не відмітити наявних розбіжностей у їх поглядах, коли мова заходить про обґрунтування причин (чинників) політичної кризи. Криза в діяльності будь-якої соціально-політичної системи (організації) не виникає спонтанно, вона має свої причини (етіологію) та зовнішні прояви (ознаки).

© С.В. Ставченко, 2013

Аналіз досліджень і публікацій. Американські політологи та соціологи намагалися визначити причини кризових явищ у різний спосіб. Так, Семюелл Гантінгтон та Сеймур Ліпсет, досліджуючи природу конфліктних явищ, дійшли висновку, що істотною причиною їх виникнення є саме соціальний чинник: зниження рівня національного доходу на душу населення нижче 2 тис. дол. призводить до загострення соціальних конфліктів і також створює передумови до переходу їх у кризовий стан (див.: [8; 13]). Пітірім Сорокін кризові явища безпосередньо пов'язує з тим, що влада втратила свою легітимність [10]. Габріель Алмонд і Сідні Верба вважають, що будь-яка криза сигналізує про неможливість розв'язання наявних політичних конфліктів на існуючій політико-правовій основі, яка, отже, довела тим самим свою нефункціональність (див.: [2]). Інші дослідники (наприклад С. Амін [3; 15], Дж. Арайгі [16-17], А. Франк [12; 19], І. Валлерстайн [5; 20]) зазначають, що в історичному сенсі кризові явища є моментом небезпеки та невпевненості, протягом якого виробляються відповідні рішення і настають трансформування, які визначають майбутній розвиток системи. Тобто, вони наголошують на явно конструктивістській функції кризових явищ у процесі еволюціонування соціально-політичної системи.

Серед зарубіжних авторів причини і сутність кризових явищ соціально-політичних систем (організацій) також досліджували М. Бордо, А. Веласко, Р. Глік, Д. Даймонд, П. Дібвіг, Р. Дорнбуш, С. Едвардс, Г. Кальво, Г. Камінські, Ч. Кіндлебергер, П. Кругман, Р. Манделл, Г. Мінські, К. Рейнхарт, Е. Роуз, С. Фішер, М. Фрідмен, А. Шварц та ін.

Вагомим підґрунтям проблеми стали наукові напрацювання вітчизняних учених О. Білоруса, О. Валевського, А. Ішмуратова, В. Гури, І. Дудко, В. Єременка, О. Зернецької, Б. Канцелярука, О. Клименко, С. Кримського, В. Крисаченка, Ю. Павленка, Ю. Пахомова, М. Пірен, О. Сущка, М. Шепелева, С. Шергіна та ін.

Мета дослідження – розкрити причини (етіологію) політичної кризи.

Виклад основного матеріалу. У загальному плані політична криза (від грец. *krisis* – рішення, зворотний пункт, результат) визначається як нестабільний стан соціально-політичної системи (організації), що загрожує припиненню її діяльності через неспроможність забезпечити свою діяльність необхідними ресурсами (дисбаланс між вимогами і підтримкою).

Для ефективного подолання політичної кризи слід розрізняти її причини, симптоми та чинники. Причини – явища чи події, внаслідок яких з'являються симптоми та чинники кризи. Симптоми – це перший, зовнішній прояв кризових явищ, що не завжди характеризує істинні причини кризи, але на основі якого деякі

причини можна встановити. Чинники – події або встановлені тенденції, що свідчать про появу кризи (див.: [4]). Спостерігається прямий взаємозв'язок між чинниками і причинами. Під чинником розуміється подія чи зафіксований стан, що свідчить про настання кризи. Причиною кризи є подія чи явище, внаслідок якого з'являються чинники кризи.

Для розуміння кризи у соціально-політичній системі (організації) великого значення набувають не тільки причини, але й наслідки кризових явищ. Наслідок кризи розглядається як кінцевий результат впливу кризової ситуації на стан системи. Наслідки можуть бути як позитивними, так і негативними. Також кризи можуть виникати як ланцюгова реакція, тобто можливий перехід від одного кризового стану до іншого, більш глибокого і тривалого. Наслідки кризи можуть призвести до різких змін або за допомогою антикризового управління можуть бути пом'якшені чи взагалі нейтралізовані.

Ланцюжок «причина-наслідок» є основними поняттями каузальності (від лат. *causa* – причина), що описують причинний зв'язок між явищами. У процесі взаємодії двох явищ за певних умов одне з них – причина, породжує, викликає до життя інше – подію, процес (наслідок). Виділяють внутрішні та зовнішні чинники еволюції ситуації. Внутрішні чинники зумовлені закономірностями розвитку політичної ситуації в її окремістях та цілісності – вони виникають як наслідок саморозвитку ситуації. Зовнішні чинники визначаються взаємодією ситуації як системи із зовнішнім середовищем.

Розрізняють два основні типи відносин між явищами: коваріації та каузації. Коваріаційні відносини вказують, що два або більше поняття мають тенденцію змінюватися одночасно: коли збільшується (зменшується) одне, збільшується (зменшується) і інше. Коваріаційні відносини не несуть ніякої інформації про причини одночасної зміни відносин. Каузальні (причинні) відносини вказують, що зміни в одному або декількох поняттях викликають зміни в одному або декількох інших поняттях.

У повсякденному житті міркування в термінах причини й наслідки, однак, як правило, використовуються несуворо. Часто дуже важко встановити причини або наслідки людських учинків: чим значніша подія, тим більш важким може виявитися встановлення її причини. Унаслідок цього треба з обережністю постулювати каузальні відносини й лише в тих випадках, коли одночасно виконуються чотири умови. По-перше, постульовані причина й наслідок повинні змінюватися разом, тобто перебувати у відношенні коваріації. По-друге, причина повинна передувати наслідку. По-третє, каузальний зв'язок між передбачуваною причиною й наслідком повинен чітко ідентифікуватися,

тобто ми повинні мати можливість ідентифікувати процес, за допомогою якого зміни А викликають зміни В. По-четверте, коваріація між явищами причини й наслідку не повинна виникати через їхню одночасну співвіднесеність якимось третім чинником [9, с. 55].

І коваріаційні, і каузальні відносини можуть бути як позитивними, так і негативними. Це означає, що дві події можуть змінюватися або в одному напрямку, або в протилежні. Якщо вони змінюються в одному напрямку, то відношення вважається позитивним. Позитивне відношення може бути представлене твердженням: чим сильніше відносна нерівноправність національних меншостей у суспільстві, тим вища ймовірність політичного насильства. Негативне відношення представлене твердженням: чим сильніша ступінь політичного відчуження, яке випробовується людиною, тим нижче ймовірність того, що вона буде брати участь у традиційній політичній діяльності [9, с. 57].

Щодо кризових явищ інструментарій причинно-наслідкового аналізу можна застосовувати таким чином. Про кризову ситуацію можна говорити у тому випадку, коли втрачається стабільність діяльності соціально-політичної системи (організації), яка може привести до її руйнації. Кризові явища характеризуються різким загостренням протиріч як на мікро-, так і на макрорівні. Кризова ситуація формується поступово і має свої причини та механізми розвитку. Кризу діяльності соціально-політичної системи (організації) необхідно розглядати і як кризу менеджменту (державного управління), оскільки накопичені помилкові рішення призводять, як правило, до краху. У принципі до кризової ситуації відносяться всі процеси, які менеджмент визначає як загрозові для існування соціально-політичної системи (організації) (див.: [7]).

Причина появи кризових явищ у діяльності соціально-політичної системи (організації) знаходиться в самому політичному середовищі, якому властиві постійні зміни соціально-політичних орієнтацій учасників політичних інтеракцій, високий рівень невизначеності їх політичної поведінки, що потребує постійного коригування основних елементів та функціональних підсистем відповідної соціально-політичної системи (організації) з метою забезпечення адекватності вхідним та вихідним параметрам розвитку системи в цілому.

Передумовою запуску механізму розгортання політичної кризи є пошкодження механізму саморегуляції соціально-політичної системи (організації) внаслідок неефективного управління її діяльністю, руйнівного впливу зовнішнього середовища або неможливості внутрішніх сил протидіяти кризовим явищам. Розгортання політичної кризи відбувається

шляхом впливу імпульсу – каталізатора кризи та (або) ініційованих ним імпульсів на показники-індикатори життєздатності соціально-політичної системи (організації), наслідком чого є поступова втрата окремих параметрів її життєздатності та її руйнація.

Періодичність виникнення, інтенсивність поглиблення та можливості переборення політичної кризи є індивідуальними характеристиками соціально-політичної системи (організації), що визначаються суттю протиріч, що її зумовили, та формуються під сукупним впливом зовнішніх та внутрішніх чинників.

Існує типовий перелік чинників, які підвищують ймовірність виникнення та розвитку кризових явищ (чинники потенційної загрози, або провокатори). Набір чинників, що зумовили виникнення кризових явищ у соціально-політичній системі (організації), завжди індивідуальний, він залежить від внутрішніх можливостей системи протидіяти чинникам потенційної загрози. Система кризових чинників не є постійною, вона змінюється в часі залежно від етапу життєвого циклу соціально-політичної системи (організації) – конститування (відтворення базових параметрів), функціонування, розвиток системи. Чинники кризи, як правило, діють у комплексі, що посилює їх негативний вплив на соціально-політичну систему (організацію).

З метою моніторингу кризогенних чинників їх можна класифікувати за такими ознаками, як місце виникнення, наслідки прояву, ступінь впливу та взаємообумовленості, час та характер дії. Зовнішні кризогенні чинники (загального, регіонального (локального) або галузевого характеру) створюють загальні передумови погіршення ситуації, однак за відповідної організації управління та прийняття необхідних політичних і адміністративних рішень соціально-політична система (організація) має всі можливості уникнути небажаних наслідків, незважаючи на негативний вплив зовнішнього оточення.

Також варто підкреслити, що кризові явища за своєю функціональною сутністю дуже суперечливі: вони мають як деструктивний, так і конструктивний виміри, проте домінантно визначається саме їхня негативістська функція. Об'єктивно ж кризи можуть не лише негативно впливати на перебіг процесів розвитку соціально-політичних систем (організацій), а й водночас виконувати роль своєрідного каталізатора переходу системи до нового, якісно іншого стану функціонування.

У сучасних українських реаліях кризовість є іманентним компонентом еволюції її суспільних систем (у т.ч. і політичної). Наприклад, криза легітимності владного режиму в перехідних суспільствах зазвичай супроводжується загостренням суперечностей між суспільними

нормами та цінностями, що призводять до дестабілізації і стагнації, розколу суспільства на протиборчі частини. Шмуель Айзенштадт зазначає, що кризи режиму спричинюють крах авторитарних систем, обумовляючи інфляційні процеси і демографічні невідповідності, зростання конфліктів, наростання протестного ресурсу тощо (див.: [1; 18]). С. Удовик [11] показує, що системні кризи властиві суспільствам (для прикладу наводяться Японія, Європейський Союз і США), які демонструють різні ступені неготовності до стрімких постіндустріальних змін. При цьому причиною виникнення кризи найчастіше виступає неспівпадіння соціалізації та політичних змін. Л. Юр'єва причинами виникнення кризових станів вважає соціальні та ситуативні чинники, а також індивідуально-типологічні й біологічні особливості особи (див.: [14]).

Висновки. Політична криза як нестабільний стан соціально-політичної системи (організації), що загрожує припиненню її діяльності через неспроможність забезпечити свою діяльність необхідними ресурсами (дисбаланс між вимогами і підтримкою), має свої причини, симптоми та чинники, де причинами виступають явища чи події, внаслідок яких

з'являються симптоми та чинники кризи, симптоми – це перший, зовнішній прояв кризових явищ, що не завжди характеризує істинні причини кризи, але на основі якого деякі причини можна встановити, а чинники – події або встановлені тенденції, що свідчать про появу кризи.

У цілому кризові явища в політиці характеризуються різким загостренням протиріч як на мікро-, так і на макрорівні. Політична криза багато в чому пов'язана з кризою менеджменту (державного управління), оскільки накопичені помилкові рішення часто призводять до виникнення кризової ситуації, яка може привести до краху всієї системи. У принципі до кризової ситуації відносяться всі процеси, які менеджмент визначає як загрозові для існування соціально-політичної системи (організації).

Кризові явища в політиці за своєю функціональною сутністю мають як деструктивний, так і конструктивний виміри, оскільки кризи можуть не лише негативно впливати на перебіг процесів розвитку соціально-політичних систем (організацій), а й водночас виконувати роль своєрідного каталізатора переходу системи до нового, якісно іншого стану функціонування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Айзенштадт Ш. Конструктивные элементы великих революций: культура, социальная структура, история и человеческая деятельность / Ш. Айзенштадт // THESIS. – 1993. – Т. 1, № 2: Теория и история экономических и социальных институтов и систем. – С. 207-208.
2. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии: пер. с англ. / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. – № 4. – С. 122-134.
3. Амин С. Будущее социализма / С. Амин // Мировая экономика и междунар. отношения. – 1991. – № 7. – С. 5-18.
4. Бобришева Т.О. Побудова сучасної схеми антикризового процесу / Т.О. Бобришева, С.М. Шкарлет // Вісн. Чернігівського технол. ін-ту. – 1998. – № 6. – С. 261-268.
5. Валлерстайн И. Политические дилеммы на рубеже тысячелетий: пер. с англ. / И. Валлерстайн // Полис. – 1996. – № 4. – С. 179-183.
6. Валлерстайн И. Социальное изменение вечно? Ничто никогда не изменяется?: пер. с англ. / И. Валлерстайн // Социс. – 1997. – № 1. – С. 8-21.
7. Король В.С. Аналіз основних ознак кризового менеджера / В.С. Король // Наукові записки: Зб. наук. праць викладачів та аспірантів кафедри екон. аналізу ТАНГ. – Тернопіль, 1999. – С. 185-187.
8. Липсет С.М. Сравнительный анализ социальных условий, необходимых для становления демократии: пер. с англ. / С.М. Липсет, С. Кен-Рюн, Д. Торрес // Междунар. журн. соц. наук. – 1993. – № 3. – С. 5-34.
9. Мангейм Дж.Б. Политология. Методы исследования: пер. с англ. / Дж.Б. Мангейм, Р.К. Рич. – М.: Весь Мир, 1997. – 544 с.
10. Сорокин П.А. Человек, цивилизация, общество: пер. с англ. / П.А. Сорокин; общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомонов. – М.: Политиздат, 1992. – 393 с.
11. Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы / С.Л. Удовик. – К.: Рефл-бук; Ваклер, 2002. – 461с.
12. Франк А.Г. Формационные переходы и мифологемы способов производства / А.Г. Франк // Восток. – 1992. – № 2. – С. 19-31.
13. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах: пер. с англ. / С. Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
14. Юр'єва Л.Н. Кризисные состояния / Л.Н. Юр'єва. – Д.: Арт-пресс, 1998. – 156 с.
15. Amin S. A Note on the concept of delinking / S. Amin // Review. – Binghamton, 1987. – Vol. 10, № 3. – P. 435-444.
16. Arrighi G. Dilemmas of antisystemic movements / G. Arrighi, T. Hopkins, I. Wallerstein // Social Research. – N.Y., 1986. – Vol. 53, № 1. – P. 186-189.
17. Arrighi G. The liberation of class struggle? / G. Arrighi, T. Hopkins, I. Wallerstein // Review. – Binghamton, 1987. – Vol. 10., № 3. – P. 403-424.
18. Eisenstadt S.N. Tradition, Change, and Modernity / S.N. Eisenstadt. – New York, Sydney, Toronto: John Wiley, 1973. – 270 p.

19. Frank A.G. The Bronze Age World System and its Cycles / A.G. Frank // *Current Anthropology*. – 1993. – Vol. 34. – P. 383-413.
20. Wallerstein I. World-Systems Analysis: An Introduction / I. Wallerstein. – Durham, NC: Duke University Press, 2004. – 450 p.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2013

REFERENCES:

1. Ayzenshtadt Sh. Konstruktivnyie elementy velikih revolyutsiy: kultura, sotsialnaya struktura, istoriya i chelovecheskaya deyatelnost (Structural elements of the great revolutions : culture, social structure , history and human activity). *THESIS*. 1993. Vol. 1, № 2: *Teoriya i istoriya ekonomicheskikh i sotsialnyih institutov i sistem*. P. 207-208.
2. Almond G. Grazhdanskaya kultura i stabilnost demokratii: per. s angl (Civic culture and democratic stability). *Polis*. 1992. № 4. P. 122-134.
3. Amin S. Budushee sotsializma (The future of socialism). *Mirovaya ekonomika i mezhdunar. otnosheniya*. 1991. № 7. P. 5-18.
4. Bobrysheva T.O. Pobudova suchasnoi skhemy antykrizovoho protsesu (Building a modern scheme of crisis process). *Visn. Chernihivskoho Tekhnol. in-tu*. 1998. № 6. P. 261-268.
5. Vallersteyn I. Politicheskie dilemmy na rubezhe tysyacheletiy: per. s angl.(Political dilemmas of the Millennium). *Polis*. 1996. № 4. P. 179-183.
6. Vallersteyn I. Sotsialnoe izmenenie vechno? Nichto nikogda ne izmenyaetsya?: per. s angl. (Social change forever? Nothing ever changes?). *Sotsis*. 1997. № 1. P. 8-21.
7. Korol V.S. Analiz osnovnykh oznak krizovoho menedzhera (Main sights Analiz krizovoe manager). *Naukovi zapysky: Zb. nauk. prats vykladachiv ta aspirantiv kafedry ekon. analizu TANH*. Ternopil, 1999. P. 185-187.
8. Lipset S.M. Sravnitelnyiy analiz sotsialnyih usloviy, neobhodimyyh dlya stanovleniya demokratii: per. s angl (Comparative analysis of the social conditions necessary for the emergence of democracy). *Mezhdunar. zhurn. sots. nauk*. 1993. № 3. P. 5-34.
9. Mangeym Dzh.B. Politologiya. Metody issledovaniya: per. s angl. (Politics . Research methods). M.: *Ves Mir*, 1997. 544 p.
10. Sorokin P.A. Chelovek, tsivilizatsiya, obschestvo: per. s angl. (Man, civilization and society). M.: *Politizdat*, 1992. 393 p.
11. Udovik S.L. Globalizatsiya: semioticheskie podhodyi (Globalization: semiotic approaches). K.: *Refl-buk; Vakler*, 2002. 461 p.
12. Frank A.G. Formatsionnyie perehodyi i mifologemyi sposobov proizvodstva (Conformational transitions and mythologies production methods). *Vostok*. 1992. № 2. P. 19-31.
13. Hantington S. Politicheskiy poriyadok v menyayuschihsiya obschestvah: per. s angl. (Political Order in Changing Societies). M.: *Progress-Traditsiya*, 2004. 480 p.
14. Yureva L.N. Krizisnyie sostoyaniya (Crisis states). D.: *Art-press*, 1998. 156 p.
15. Amin S. A Note on the concept of delinking. Review. Binghamton, 1987. Vol. 10, № 3. P. 435-444.
16. Arrighi G. Dilemmas of antisystemic movements. *Social Research*. N.Y., 1986. Vol. 53, № 1. P. 186-189.
17. Arrighi G. The liberation of class struggle? Review. Binghamton, 1987. Vol. 10., № 3. P. 403-424.
18. Eisenstadt S.N. Tradition, Change, and Modernity. New York, Sydney, Toronto: John Wiley, 1973. 270 p.
19. Frank A.G. The Bronze Age World System and its Cycles. *Current Anthropology*. 1993. Vol. 34. P. 383-413.
20. Wallerstein I. World-Systems Analysis: An Introduction. Durham, NC: Duke University Press, 2004. 450 p.

Ставченко Сергій Вікторович – кандидат філософських наук, доцент
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, буд. 72
E-mail: stav4enko_sv@i.ua

Stavchenko Serhii Viktorovich – PhD in philosophy, associate professor
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university
Address: 72, Gagarin Avenue, Dnipropetrovsk, 49010
E-mail: stav4enko_sv@i.ua